

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА

ТКАЧ ОКСАНА МИХАЙЛІВНА

УДК 376-056.264:81(067.22)

ФОРМУВАННЯ СЕМАНТИЧНИХ ПОЛІВ СЛІВ У ДІТЕЙ СЕРЕДНЬОГО
ШКІЛЬНОГО ВІКУ З ТЯЖКИМИ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ

13.00.03 – корекційна педагогіка

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата педагогічних наук

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – кандидат психологічних наук, доцент
Гаврилова Наталія Степанівна,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, доцент кафедри логопедії і спеціальних методик.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Тарасун Валентина Володимирівна
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, професор кафедри логопедії;

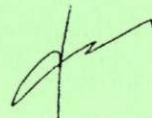
кандидат педагогічних наук, доцент
Данілавичюте Еляна Анатоліївна
Інститут спеціальної педагогіки НАПН України, старший науковий співробітник лабораторії логопедії.

Захист відбудеться 29 лютого 2016 р. о 14⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.14 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотечі Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розісланий 28 січня 2016 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

С. В. Федоренко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Вимоги сьогодення орієнтують на виховання гнучкої, творчої особистості, конкурентоспроможної у світовому освітньому просторі, що є неможливим без досить високого рівня розвитку мовленнєвих здібностей. Семантичні поля слів є однією із центральних складових, що забезпечують розвиток цих здібностей.

Етапність формування семантичних полів слів, кількісне та якісне збагачення словника, засвоєння правил та усвідомлення закономірностей виникнення різних типів зв'язків були предметом дослідження О. Леонтєва, Є. Соботович, М. Шермет, С. Цейтліна, Л. Щерби та ін., які визначили, що процес їх розвитку є складним, довготривалим, багатограним та відбувається на протязі усього життя людини, а нерівномірність часових проміжків у засвоєнні семантичної складової залежить від особистісного мовленнєвого досвіду.

У дітей з тяжкими порушеннями мовлення (надалі ТПМ) такі науковці, як І. Кондратенко, Ю. Коломієць, С. Коноляста, І. Мартиненко, І. Марченко, Р. Лалаєва, Н. Пахомова, О. Ревуцька, Н. Савінова, Т. Сак, Н. Січкачук, Є. Соботович, Л. Спірова, В. Тарасун, В. Тищенко, Л. Трофименко, Н. Чередніченко, М. Шевченко, М. Шермет та ін. констатували порушення в засвоєнні всіх компонентів мовлення та наголошували на складності оволодіння ними лексико-семантичними одиницями мовлення.

Дослідники Л. Андрусишина, Е. Данілавичюте, Д. Ельконін, Н. Гаврилова, Л. Заплата, О. Леонтєв, О. Ревуцька, Є. Соботович, О. Скопнієнко, В. Тарасун, М. Шермет та ін. вивчали вплив розширення меж смислової сторони мовлення на формування семантичних структур, виявляли вплив порушення пізнавальних процесів в учнів з ТПМ на особливості засвоєння ними термінів, понять і розуміння текстів.

Не дивлячись на те, що окремі компоненти семантичних полів слів у дітей з ТПМ були предметом дослідження, цілісно особливості їх формування вивчені не були. Зважаючи на залежність між розвитком семантичної складової та успішності засвоєння усіх навчальних предметів ми припустили, що і в середньому шкільному віці існує необхідність їх подальшого формування за умови розробки повноцінної методики, що й обумовило вибір теми «Формування семантичних полів слів у дітей середнього шкільного віку з ТПМ»

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тематичного плану наукової роботи кафедри логопедії та спеціальних методик Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Тема дисертації затверджена на засіданні вченої ради Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (протокол № 11 від 28 грудня 2011 року) та узгоджена в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних та психологічних наук в Україні (протокол № 5 від 14 жовтня 2012).

Мета дослідження – розробити, теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити методику формування семантичних полів слів у дітей середнього шкільного віку з ТПМ.

Для досягнення поставленої мети визначенні такі завдання:

1. Здійснити теоретичний аналіз лінгвістичних, психолінгвістичних, психологічних та педагогічних підходів щодо визначення сутності поняття «семантичне поле», його структури, особливостей розвитку та формування семантичних полів слів у дітей середнього шкільного віку з типовим та порушеним мовленнєвим розвитком.

2. Розробити методику діагностики особливостей і рівня розвитку семантичних полів слів у дітей середнього шкільного віку.

3. Виявити особливості формування семантичних полів слів у дітей середнього шкільного віку з типовим розвитком та з ТПМ.

4. Теоретично обґрунтувати, розробити та експериментально перевірити поетапну методику формування семантичних полів слів у дітей з ТПМ; визначити її ефективність у корекції мовлення дітей середнього шкільного віку з ТПМ.

Об'єкт дослідження – педагогічна корекція мовленнєвого розвитку дітей середнього шкільного віку з ТПМ.

Предмет дослідження – методика формування семантичних полів слів у дітей з ТПМ середнього шкільного віку.

Теоретико-методологічна основа дослідження: концептуальні положення психології, психолінгвістики, педагогіки та логопедії про розвиток особистості та її формування в навчальній діяльності (Б. Ананьєв, В. Бондар, Л. Виготський, О. Леонтьєв та ін.), теорія про ієрархічну організацію семантичного поля (Ю. Апрамян, М. Плющ, О. Ушакова, Л. Щерба), сучасні лінгвістичні та психолінгвістичні уявлення про слово як знак та символ сенсорного і когнітивного впливу (М. Жинкін, І. Зімня, О. Леонтьєв, С. Соботович), про онтогенез мовленнєвої діяльності у шкільному віці та особливості розвитку семантичних полів (А. Богущ, О. Гвоздев, К. Крутій, Є. Соботович, Л. Федоренко, М. Шеремет та ін.), теорія про психологічний взаємозв'язок між процесом навчання і внутрішніми процесами розвитку (Л. Виготський, В. Давидов, Г. Костюк, С. Миронова, В. Синьов, В. Тарасун, Л. Фомічова та ін.), теорія про прояви різного ступеня самостійності в процесі діяльності (О. Лурія, Н. Стадненко, Л. Цветкова та ін.), положення про комплексний підхід у корекційному навчанні (В. Бондарь, С. Конопляста, С. Миронова, В. Синьов, Т. Скрипник, А. Шевцов, М. Шеремет та ін.).

Методи дослідження: *теоретичні* – системний аналіз педагогічної та навчально-методичної літератури з проблеми дослідження з метою уточнення категоріального апарату, розкриття змісту й закономірностей формування семантичних полів; визначення його структурних компонентів і властивостей та інтелектуальних моделей і системних логічних зв'язків, що забезпечують їх функціонування; *емпіричні* – науково-педагогічне спостереження, констатувальний експеримент з метою знаходження особливостей розвитку семантичних полів у дітей з ТПМ середнього шкільного віку, типів труднощів та рівня розвитку; формувальний експеримент з метою апробації запропонованої методики формування семантичних полів та визначення її ефективності для корекції недорозвитку семантичних полів слів у дітей середнього шкільного віку з

ТПМ; *статистичні* – кількісний та якісний аналіз результатів експериментального дослідження, статистична обробка за допомогою χ^2 критеріїв Пірсона з метою аналізу результатів формувального експерименту та підтвердження ефективності експериментальної методики.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає у тому, що *вперше*:

- подано цілісну характеристику особливостей розвитку семантичних полів слів у дітей середнього шкільного віку з типовим розвитком та з ТПМ;

- обґрунтовано та розроблено методику поетапного формування семантичних полів слів у дітей з ТПМ середнього шкільного віку, їх компонентний склад, семантичні зв'язки, співвідношення між ядром та периферією, властивості семантичних полів слів, рівень сформованості;

- систематизовано типи труднощів, що виникають у дітей з ТПМ у процесі формування семантичних полів слів, визначено засоби, методи та умови їх подолання;

подальшого розвитку набула теорія функціонування семантичного поля як автономної структури, здатної до структуризації слів, трансляції думок за допомогою відповідно підібраних граматичних та синтаксичних засобів, трансформації уже існуючих семантичних полів та реполяризації (розподілу) семантичних полів за умови виділення вузких ситуативних чи контекстних полів;

уточнено зміст поняття «семантичні поля слів» з урахуванням лінгвістичного, психолінгвістичного, нейропсихологічного та семасіологічного поглядів.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що: створено інструментарій для дослідження особливостей розвитку семантичних полів слів у дітей з ТПМ середнього шкільного віку, методику формування семантичних полів слів, комплекс логопедичних та корекційно-розвиткових занять і фактичний матеріал до них. Результати дослідження, його теоретичні та практичні матеріали можуть використовуватися спеціалістами різних профілів (психологами, корекційними педагогами, вчителями спеціальних та інклюзивних класів), у процесі корекційно-розвивальної роботи з дітьми з ТПМ. Розроблені матеріали можна застосовувати при вивченні логопедичних дисциплін, на курсах підвищення кваліфікації педагогів спеціальних закладів для дітей з ТПМ.

Результати дослідження впроваджено у навчально-виховний процес Комунального закладу Рівненської обласної ради Мізоцької спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату I-II ступенів (довідка № 529 від 26.11.2015), Івано-Франківської загальноосвітньої школи-інтернату I-III ступенів (довідка № 528/02-04 від 18.11.2015), Комунального закладу Хотинської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату № 2 (довідка № 383 від 23.09.2015), обласних психолого-медико-педагогічних консультацій Вінницької (довідка № 188/06 від 18.11.2015) та Тернопільської (довідка № 03/110 від 24.11.2015) областей, Кам'янець-Подільської міської психолого-медико-педагогічної консультації (довідка № 01-14/1946 від 30.11.2015).

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження обговорювалися на Міжнародних та Всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Учні зі специфічними труднощами в навчанні» (Варшава, 2012), «Специальное образование: традиции и инновации» (Минск, 2013), «Корекційна освіта: історія, сучасність та перспективи розвитку» (Кам'янець-Подільський, 2010-2015), у звітних конференціях викладачів та аспірантів (Кам'янець-Подільський, 2010-2015); на засіданнях кафедри логопедії та спеціальних методик Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (2010-2015).

Публікації. Основні теоретичні положення дисертації, результати дослідження та висновки відображені у 12 одноосібних наукових публікаціях, з них у наукових фахових виданнях України – 7, в закордонних фахових виданнях – 3, в інших виданнях – 2.

Структура дисертації: робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (288 найменувань), додатків. Робота містить 32 таблиці, 11 рисунків, 5 формул. Основний зміст дисертації викладено на 196 сторінках. Повний обсяг – 322 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність обраної теми, визначені мета, завдання, об'єкт, предмет, розкриті теоретико-методологічні основи, методи дослідження, наукова новизна, практична значущість роботи, наведено відомості про апробацію і впровадження результатів дослідження, кількість публікацій, подано структуру та обсяг дисертації.

У першому розділі – «Стан дослідженості проблеми формування семантичних полів слів у психолого-педагогічній науці» – проаналізовано теоретико-методологічні підходи до проблеми дослідження, висвітлено її концептуальні засади, розкрито стан досліджуваної проблеми формування семантичних полів у дітей з типовим розвитком та з порушеннями мовлення різних вікових груп.

З позиції таких лінгвістів, як В. Гнатій, В. Бельтюков, С. Мокрицька, Г. Плющ, В. Шевченко, Л. Щерба та ін. семантичні поля слів є складними функціональними утвореннями, представленими різними частинами мови та об'єднаними єдиним смислом, ситуативними чи сталими зв'язками (парадигматичними, синтагматичними та епідигматичними). Психолінгвісти В. Белянін, Л. Калмикова, К. Седов, О. Холод та ін., в результаті дослідження базових компонентів семантичних полів слів, визначили носіями морфологічного, лексичного та граматичного значення семи, семем, лексеми та грами, а також їх ситуативне поєднання. О. Леонт'єв, О. Ревуцька, Л. Трофименко, М. Шеремет наголошували на зміні значення окремих елементів семантичного поля в залежності від їх розміщення у ядрах чи на периферії ситуативних або сталих семантичних полів.

У працях нейропсихологів Дж. Лакоффа, О. Леонт'єва, І. Мединської, К. Полонської та А. Семенович, К. Цапленко та ін. семантичні поля визначалися

як динамічні системи, що постійно розвиваються та мають такі властивості, як: мотивований та системний характер зв'язку слів, автономність, структурованість, здатність до трансляції, трансформації, реполяризації, взаємопроникнення та асоціативного доповнення.

Підсумковий аналіз вищезначених досліджень дозволив визначити, що семантичні поля слів – це структуровані групи лексем, грамам, сем та семем, об'єднаних за певним смисловим чи ситуативним принципом, у яких виділяють ядро та периферію. Між усіма компонентами семантичного поля формуються зв'язки, які умовно поділяють на три групи: парадигматичні, синтагматичні та епідигматичні. Семантичні поля – це компонент свідомості людини, що постійно змінюється за рахунок використання таких властивостей, як структуризація, трансляція, трансформація, реполяризація та ін.

Дослідження Б. Вашина, С. Коноплястої, В. Свєридюка, Д. Юркевича та ін. щодо мозкової організації психічних процесів свідчать, що формування кожного з компонентів семантичних полів слів та зв'язків певного типу забезпечується як участю різних відділів кори головного мозку, так і соціальним впливом на особистість. Вони доповнюють один одного та взаємопроникають. Л. Данілавічюте, І. Мартиненко, І. Марченко, В. Тищенко, М. Шеремет та ін. довели, що оволодіння дітьми з ТПМ різних вікових категорій семантичними полями відбувається за такими ж закономірностями, що й у дітей з типовим розвитком, проте з відставанням у 1-2 роки. У молодшому дошкільному віці це призводить до повільнішого засвоєння лексичного значення основних морфем та утруднення порівняння й виділення в словах схожих семантичних ознак. У середньому дошкільному віці для дітей характерні невеликі за обсягом семантичні поля та вузько ситуативні зв'язки між ядрами та периферією, що в основному представлені парадигматичними типами зв'язків. У старшому дошкільному віці семантичні поля слів стають більш структурованими, однак їх ядра все ще залишаються досить великими, а переважання емоційних та образно мотивованих парадигматичних зв'язків сповільнює темп засвоєння інваріантного та узагальнюючого значення слова.

Н. Гаврилова, М. Лісіна, О. Ревуцька, Н. Серебрякова, Є. Соботович, В. Тарасун, Н. Чердніченко та ін. діагностували у дітей молодшого шкільного віку з ТПМ неточності в розумінні та вживанні термінів і понять, а проблеми з логікою побудови власних висловлювань на усному та письмовому рівнях супроводжують їх і в середньому шкільному віці. Здебільшого учні оволодівають вмінням структурувати свої семантичні поля та транслювати свої думки за допомогою засвоєних мовленнєвих засобів. Трансформаційні та реполяризаційні властивості семантичних полів слів в учнів з ТПМ як молодшого, так і середнього шкільного віку частково сформовані або не сформовані.

Ми припускаємо, що усі розглянуті особливості розвитку семантичних полів слів можна використати для формування цієї складової мовленнєвої діяльності в дітей середнього шкільного віку з ТПМ.

У другому розділі – «Експериментальне вивчення рівня сформованості семантичних полів слів у дітей з ТПМ середнього шкільного віку» –

розроблено зміст експериментального вивчення особливостей формування семантичних полів слів, мету та основні завдання дослідження, проаналізовано результати констатувального експерименту.

Для дослідження семантичних полів у дітей середнього шкільного віку з ТПМ було розроблено методику, що складалася з двох блоків. До першого увійшли завдання для дослідження особливостей розгортання та функціонування семантичних полів в усних та письмових висловлюваннях (словосполучення, речення, тексти різної складності пропонувані дорослими чи складені учнями самостійно). Основою цього блоку стали завдання методики перевірки мовленнєвих умінь та навичок у дітей молодшого та середнього шкільного віку О. Лобчук і В. Сохіна, Г. Блінової та А. Малярчук: Семантичні поля вивчалися з опорою на: конкретні, уявні та абстрактні образи; логічні та образні зв'язки між словами; вільно комбінований компонентний склад поля та пропонувані частини мови; словесні, ілюстративні та акустичні стимули; визначену тематику чи пропонувані судження.

Завдання другого блоку мали на меті вивчення ієрархічної будови окремо взятого семантичного поля та місця слова у визначеному полі. Основою стали завдання, розроблені представниками лінгвістичної школи (Ю. Апрасян, М. Плющ, О. Ушакова, Л. Церба) та окремі завдання нейропсихологічних методик, пропонувані К. Полонською, А. Семерницькою та Л. Цветковою. Вивчення семантичних полів слів відбувалося за умови опори на: конкретні словесні та абстрактні графічні стимули; визначені інструкціями частини мови та окремі пропонувані компоненти поля; графеми, лексеми, окремі частини слова чи зображення; готові асоціативні ряди слів; пропонувану ознаку, що поєднує слова і зображення; структуровані ряди слів та визначені ознаки та якості.

Усі завдання були адаптовані та модифіковані відповідно до програмових вимог та можливостей учнів середнього шкільного віку з ТПМ, у кожен з блоків увійшло по десять завдань.

Базисом для формування системи оцінювання якості виконання вибраних завдань було визначено нейропсихологічний, психолінгвістичний та лінгвістичний підходи. Зокрема, на основі психолінгвістичного підходу було визначено такі параметри дослідження, як компонентний склад семантичного поля, величина ядра та периферії, використання різних типів семантичних зв'язків та оволодіння властивостями семантичного поля. Для оцінки кожного з них враховували кількісні показники, співвідношення між виявленими компонентами та типи помилок при виконанні завдань. Розподіл компонентів між ядром та периферією оцінювався за допомогою лінгвістичних видів аналізу: дистрибутивного та кластерного.

З урахуванням психолінгвістичного та лінгвістичного підходів, а також з опорою на нейропсихологічний підхід було сформовано 5-ти бальну систему оцінювання якості виконання кожного із завдань, що дозволило визначити загальний рівень сформованості семантичних полів слів у досліджуваних дітей. Опираючись на нейропсихологічний підхід, додатково враховувались швидкість і точність розуміння інструкцій, використання різних видів допомоги. Оскільки

максимальна кількість балів, які учні могли набрати за виконання одного із завдань, становила 5 балів, то загальна максимальна кількість балів за виконання усіх 20 завдань – 100 балів.

У дослідженні взяли участь 98 учнів з типовим розвитком та 148 учнів з ТПМ середнього шкільного віку. Аналіз особливостей виконання учнями з типовим розвитком та з ТПМ завдань обох діагностичних блоків, розроблені критерії оцінювання та використанні статистичні методи обробки отриманої інформації дозволили обґрунтувати чотири узагальнені рівні сформованості семантичних полів слів – високий, середній, низький та дуже низький (табл. 1).

Таблиця 1

Характеристика рівнів сформованості семантичних полів слів		
Рівень	Характеристика особливостей розвитку семантичних полів слів	Бали
Високий	Великий обсяг словника, в усному та письмовому мовленні представлені всі частини мови. Семантичні поля слів структуровані, в них чітко виділяється ядро та периферія. Використовуються парадигматичні, синтагматичні та епідігматичні типи зв'язків. Засвоєні основні властивості семантичних полів слів – структуризація, трансляція, трансформація та реполяризація.	100-85
Середній	Обсяг словника дещо зменшується, присутні всі частини мови, однак наявний не різко виражений дисбаланс їх використання в усному та письмовому мовленні, що зумовлено недорозвитком мнестичної або семантичної складової. Семантичні ядра хоч і мають різну структуру та конфігурацію, чітко відмежовані від периферії. У складі семантичних ядер містяться основні частини мови й зрідка похідні форми дієслова. Периферія семантичних полів невмотивовано широка, може включати слова з сусідніх семантичних полів. При використанні всіх типів семантичних зв'язків зустрічаються поодинокі помилки. Епідігматичні зв'язки використовують в усному мовленні частіше, ніж у письмовому. Семантичні поля структуровані, здатні до трансляції та трансформації. Реполяризація використовується зрідка.	84-60
Низький	Обсяг словника вузький, у використанні основних частин мови наявний різко виражений дисбаланс, переважання номінативного (значне переважання іменників), предикативного (дієслів), ілюстративного (прикметників) чи уособленого (займенники, числівники) типу структуризації словника. Ядра семантичних полів розмиті, нечітко відмежовані від периферії. Можливе взаємопроникнення кількох семантичних ядер, їх накладання, змішування. Периферія широка, ієрархічно не вибудована і нечітко структурована, спільна для кількох семантичних полів чи частково перекривається. Помилки виникають при використанні парадигматичних та синтагматичних типів зв'язків переважно за фонетичним чи семантичним принципом. Епідігматичний тип зв'язку зустрічається зрідка. Можливості до трансляції, трансформації та реполяризації обмежені.	59-35
Дуже низький	Обсяг словника дуже вузький. Представлений основними частинами мови та простими прикметниками і службовими словами. Ядра та периферія семантичних полів не розмежовані та не структуровані, занадто великі чи, навпаки, складаються з кількох слів. Частіше використовується парадигматичний, рідше синтагматичний типи зв'язку. Використання епідігматичних зв'язків не спостерігається. Мовлення шаблонне, з великою кількістю семантичних, граматичних та фонетичних помилок. Використання всіх властивостей семантичних полів слів значно обмежене.	34-0

Узагальнений аналіз результатів дослідження дозволив об'єднати школярів в 4 групи, залежно від рівня сформованості у них семантичних полів слів. Для учнів з типовим розвитком більш характерним був високий рівень розвитку семантичних полів слів (73,7%). Також у них було виявлено середній рівень їх розвитку (23,7%) та низький (2,6%). У школярів з ТПМ високий рівень розвитку семантичних полів спостерігався, проте лише в 0,6% випадках. У 14,7% дітей з ТПМ було виявлено середній рівень, в 19,4% – низький, а у найбільшій кількості учнів з ТПМ (64,3%) – дуже низький.

В більшості дітей (96,7%) з типовим розвитком було виявлено гармонійний тип розвитку семантичних полів слів. Тоді як при ТПМ у 89,4% учнів він був переважно дисгармонійним.

В результаті підсумкового аналізу матеріалів дослідження було виявлено ряд структурних типів порушення семантичних полів слів. Зокрема, в школярів з високим рівнем розвитку семантичних полів слів порушень виявлено не було. У дітей з ТПМ з середнім рівнем розвитку семантичних полів слів визначено семантичний гармонійний тип, при якому спостерігалися труднощі вживання узагальнюючих термінів та понять і мнестичний дисгармонійний тип, що характеризувався труднощами пригадування слів. При низькому рівні розвитку семантичних полів слів виявлено: дисгармонійний номінативний тип, при якому учні надавали перевагу вживанню іменників, ігноруючи інші частини мови; дисгармонійний предикативний тип розвитку семантичних полів слів, де учні переважно використовували дієслова, а показники використання інших частин мови були незначними; дисгармонійний ілюстративний тип, що характеризувався наявністю в семантичних полях великої кількості прикметників, а інші компоненти мовлення були представлені меншою мірою; дисгармонійний уособлений тип, що характеризувався наявністю великої кількості допоміжних частин мови (частіше займенників та числівників) при невеликій кількості основних. При дуже низькому рівні розвитку семантичних полів слів учні недостатньо глибоко розуміли зміст інструкцій та загалом використовували малу кількість слів, які у більшості були представлені основними частинами мови, що дозволило визначити у них дисгармонійний семантичний тип порушення.

Виявлено, що чим вищим був рівень сформованості семантичних полів слів, тим меншим було ядро та шириною периферія і, навпаки. Так, в учнів з високим рівнем розвитку семантичних полів слів ядро було невеликим – 20-25%, а периферія поширеною – 80-75%. В учнів з середнім рівнем розвитку семантичних полів слів величина ядра коливалася від 30% до 35%, а периферія становила 65-70%. У представників групи з низьким рівнем номінативного типу ядро було менше за периферію та становило від 35% до 40% від обсягу усього поля. У дітей з низьким рівнем розвитку семантичних полів слів предикативного та ілюстративного типу величина ядра та периферії була приблизно однакова, і лише в учнів з дуже низьким рівнем розвитку семантичних полів слів семантичного типу ядро виявилось значно більшим за периферію та становило від 60% до 75% від загальної величини.

Для школярів з типовим розвитком та з ТПМ з високим і середнім рівнем розвитку семантичних полів слів та гармонійним мовленнєвим профілем

характерним було використання усіх типів семантичних зв'язків у ядрах та на периферії. Визначено, що учні з ТПМ з середнім, низьким та дуже низьким рівнем розвитку семантичних полів слів та дисгармонійним мовленнєвим профілем не використовували епідигматичні зв'язки. 66,8% учнів з типовим розвитком та ТПМ з високим і середнім рівнями розвитку семантичних полів слів віддавали перевагу використанню синтагматичних зв'язків (від 45% до 59% випадків), тоді як 57,3% учнів з низьким та дуже низьким рівнями розвитку семантичних полів слів у ядрах та на периферії семантичних полів частіше використовували парадигматичні зв'язки – від 58,4% до 71,9% випадків. Також прослідковувалась пряма залежність між кількістю використаних зв'язків та обсягом словника: чим ширший був словник, тим більше зв'язків різного типу використовувалось і, навпаки.

Результати констатувального експерименту вказують на те, що особливості засвоєння властивостей семантичних полів слів залежать не тільки від рівня їх розвитку, але й від структурного типу порушення. Так, учні без мовленнєвого порушення високого та середнього рівнів розвитку семантичних полів слів і гармонійним мовленнєвим профілем (у достатній для їх віку мірі) оволоділи усіма властивостями, окрім реполяризації, яка була засвоєна частково, що відповідає віковій нормі. Учні з середнім рівнем розвитку семантичних полів та дисгармонійним мнестичним типом відчували труднощі в засвоєнні реполяризаційних та трансляційних властивостей. У школярів з ТПМ з низьким рівнем розвитку семантичних полів слів та дисгармонійним номінативним і предикативним типом було сформовано структурування, а трансляційними властивостями вони опанували недостатньо повно, тоді коли реполяризацію та трансформацію не засвоїли взагалі. Найменше властивості семантичних полів слів були розвинуті в учнів з ТПМ з низьким рівнем розвитку семантичних полів дисгармонійним ілюстративним та уособленим типом та дуже низьким рівнем розвитку семантичних полів і семантичним типом порушення. Вони продемонстрували лише частково сформовані вміння структурувати власні семантичні поля слів.

Отже, результати констатувального експерименту переконливо свідчать про необхідність у подальшому формуванні семантичних полів слів у дітей середнього шкільного віку з ТПМ шляхом спеціально організованого навчання.

У третьому розділі – "Особливості формування семантичних полів слів у дітей середнього шкільного віку з ТПМ" – обґрунтовано, розроблено та апробовано зміст і методику формування семантичних полів слів у дітей середнього шкільного віку з ТПМ.

Базисом для складеної програми і комплексу занять корекційної методики з формування семантичних полів слів у дітей з ТПМ середнього шкільного віку стало твердження про вагомe місце у системі корекційного навчання засобів, що забезпечуватимуть накопичення семантичних форм (становитимуть основу ядра та периферії) і їх структурування з урахуванням типу зв'язків, формування гармонійних та багатосторонніх зв'язків між окремими компонентами семантичного поля.

В основу методики були покладені як загальнодидактичні принципи: цілісності та системності, свідомості й активності, індивідуалізації та унаочнення навчального матеріалу, так і спеціальні: принцип врахування індивідуальних та вікових особливостей розвитку, опори на збережені семантичні компоненти та зв'язки, урахування зони актуального та найближчого розвитку, комплексного використання методів і прийомів корекційно-педагогічної діяльності.

Змістова складова розробленої системи занять містила найбільш вживані лексичні теми та опорні групи лексики, які були взяті з програм та підручників, а також додаткової рекомендованої літератури для дітей з ТПМ цієї вікової групи. Окрім рекомендованої програмою тематики, враховувались ментальні, етнокультурні, регіональні особливості та сімейні традиції спілкування.

Для реалізації корекційної програми було застосовано комплекс традиційних та інноваційних методів і прийомів, а саме практично-дослідницький, практично-евристичний, практично-репродуктивний, наочно-ілюстративний, наочно-дослідницький, наочно-асоціативний, наочно-репрезентативний, словесно-ілюстративний, словесно-асоціативний, словесно-когнітивний, словесно-евристичний, словесно-смотивний, словесно-репрезентативний. Також використовувались такі засоби як аудіо- та відеоматеріали, моделі, схеми та розвивальні комп'ютерні техніки.

Для ефективної реалізації методики корекції семантичних полів слів важливим було використання різних форм роботи з учнями середнього шкільного віку, а саме: системи індивідуальних, підгрупових та фронтальних занять, самостійної роботи учнів, зошитів із завданнями, тестових завдань та програми роботи у підгрупах. В експериментальному навчанні взяло участь 148 учнів середнього шкільного віку з ТПМ, з яких 74 учні склали експериментальну групу (ЕГ), а 74 – контрольну (КГ). Загалом було проведено 58 фронтальних та 174 індивідуальних та підгрупових занять.

Реалізація корекційної програми передбачала три основні етапи – орієнтувальний, накопичувальний та етап гармонізації семантичних полів слів.

Орієнтувальний етап передбачав включення в систему лексичних зв'язків; актуалізацію знань за допомогою направлених та вільних асоціацій.

Накопичувальний – накопичення компонентів семантичного поля у словнику учнів; засвоєння готових схем та моделей побудови висловлювань; самостійне формування однотипних та багатокомпонентних висловлювань; їх поширення через сприймання нової інформації (друкованої, аудіо-, відеоінформації) з мовленнєвим і без мовленнєвого супроводу; стимуляцію використання парадигматичних та синтагматичних зв'язків в усному та писемному мовленні (за схемами, моделями та самостійно); формування поширених висловів з використанням синтагматичних та епідигматичних типами зв'язків; синхронізацію навчальної інформації з досвідом дитини; формування вміння за самостійним вибором будувати висловлювання з використанням різних типів семантичних зв'язків.

Етап гармонізації передбачав систематизацію компонентів семантичного поля, ядра та периферії (за лексичними темами); формування вміння змінювати лексичне наповнення ядра та периферії семантичного поля; відпрацювання

вміння використовувати різні типи семантичних зв'язків у спеціально визначених умовах і за самостійним вибором.

Виявлено, що у процесі формування семантичних полів слів у дітей з ТПМ спостерігалися три типи труднощів, на які вказували специфічні помилки в процесі виконання завдань: емоційно-вольові, когнітивно-операційні та семантично-інформаційні.

У 26,4% учнів з ТПМ був недостатньо сформований емоційно-вольовий компонент, вони демонстрували занижену мотиваційну готовність до співпраці, рідко проявляли ініціативу у спілкуванні, не завжди адекватно реагували на похвалу та зауваження. Для цієї категорії дітей також була характерна знижена працездатність та недостатнє усвідомлення потреби в розвитку мовлення. Для 61,2% школярів з ТПМ характерними були помилки, які вказували на недорозвиток когнітивно-операційного компоненту: значні зусилля прикладалися для переведення графічних стимулів у словесні реакції та навпаки; неповністю утримували в пам'яті всі елементи інструкції; невідповідно поставленій меті використовували засвоєні моделі побудови семантичних полів слів. Найбільші труднощі в учнів з ТПМ спостерігалися при роботі з деформованими, мозаїчно зруйнованими та частково створеними семантичними полями слів. У 12,4% дітей з ТПМ труднощі формування семантичних полів слів були викликані недостатньою сформованістю семантично-інформаційного компоненту. Учні, маючи невеликий словниковий запас, допускали помилки при конструюванні семантичних полів слів, при визначенні слів, що належать до ядра та периферії. Сенсорні стимули, одним з яких обов'язково був зоровий, допомагали їм виправити помилку. При цьому учням з ТПМ однаково легко було працювати як з малюнковими і схематичними зображеннями, так і з графічними схемами. А от використання зорового підкріплення в поєднанні з поширеною словесною інструкцією часто провокували неточне розуміння значення окремих слів, помилкове трактування їх значення. Загальна обізнаність дітей із запропонованих для корекційної роботи тем також виявилась низькою.

Для підтвердження ефективності корекційної методики після проведення формувального експерименту було здійснено повторне вивчення особливостей формування семантичних полів слів (табл. 2).

Таблиця 2

Порівняльний аналіз рівня сформованості семантичних полів слів в учнів з ТПМ ЕГ та КГ до (VEГ) і після (VEГ) формувального експерименту

Рівень сформованості семантичних полів	ЕГ			КГ		
	До формув. експ-ту (VEГ)	Різниця	Після формув. експ-ту (REГ)	До формув. експ-ту (VKГ)	Різниця	Після формув. експ-ту (RKГ)
	К-ть учнів у %	$VEГ \geq REГ$	К-ть учнів у %	К-ть учнів у %	$VКГ \geq RКГ$	К-ть учнів у %
Високий	0,5	> 10,9	11,4	0,5	> 2,9	3,4
Середній	14,7	> 21,7	36,4	14,7	> 2,9	17,2
Низький	21	> 11,9	32,9	21	> 7,9	32,6
Дуже низький	64,3	< 45	19,3	64,3	< 7,7	47,8

Дані, наведені у таблиці 2, свідчать про збільшення кількості учнів з ТПМ ЕГ з високим та середнім рівнем сформованості семантичних полів слів та зменшення – з низьким і дуже низьким.

В учнів з ТПМ ЕГ показники загального обсягу словника збільшилися, їх гармонійний розподіл між ядром і периферією виявився на 47,9% більшим ніж в КГ. Спостерігалася позитивна динаміка в оволодінні усіма типами семантичних зв'язків та властивостями семантичних полів слів, зокрема в ЕГ на 42,2% був вищим результат ніж у КГ, а зменшення величини семантичного ядра та розширення периферії з подальшою їх структуризацією було характерним для 33,9% учнів ЕГ.

Проведення статистичного аналізу результатів формуального експерименту за допомогою χ^2 критеріїв Пірсона виявило наявність статистично значущої різниці між середніми показниками у ЕГ та КГ: результат перевірки статистичної значимості суми $\chi^2_{\text{Емп}}$ -критеріїв у дослідженні дорівнював 14,21, що суттєво перевищувало критичне значення ($\chi^2_{\text{кр}}$), яке складало 9,21 та знаходилось у зоні значущості.

Якісний, кількісний та статистичний аналіз результатів дослідження доводять, що завдяки проведеній навчально-корекційній роботі в ЕГ прослідковувалась тенденція до збільшення кількості учнів з ТПМ середнього шкільного віку з прогресуванням рівня сформованості семантичних полів слів, що й підтверджує ефективність методики формуального експерименту.

ВИСНОВКИ

Узагальнення результатів проведеного теоретичного та експериментального дослідження дали змогу сформулювати наступні висновки:

1. Встановлено, що окремі компоненти семантичного поля досліджувалися науковцями у контексті швидкості й послідовності накопичення семантичних складових, засвоєння дітьми різних вікових груп типів семантичних зв'язків, особливостей взаємовідношень між словами-стимулами та реакціями на них. Проте, цілісних досліджень семантичних полів слів як у дітей з типовим розвитком, так і у дітей з ТПМ не було.

З'ясовано, що семантичні поля слів – це структуровані групи лексем, граем, сем та семем, об'єднаних за певним смисловим чи ситуативним принципом, у яких виділяють ядро та периферію. Між усіма компонентами семантичного поля формуються зв'язки, які умовно поділяють на три групи: парадигматичні, синтагматичні та епідигматичні. Семантичні поля – це компонент свідомості людини, що постійно змінюється за рахунок використання таких властивостей, як структуризація, трансляція, трансформація, реполяризація та ін.

2. З урахуванням психолінгвістичних, нейропсихологічних та лінгвістичних підходів було розроблено діагностичну методику, яка містила два блоки завдань, метою яких було: вивчення семантичних полів слів на основі роботи з текстами та сюжетними малюнками; вивчення семантичних полів слів на основі роботи з сенсорними, предметними, словесними та ілюстративними стимулами. Обґрунтовано та розроблено зміст критеріїв оцінки якості виконання завдань, що

дозволило визначити особливості розвитку компонентного складу семантичних полів слів, семантичних зв'язків, ядра та периферії, а також їх властивостей. Виявлено та обґрунтовано чотири рівні сформованості семантичних полів слів: високий, середній, низький та дуже низький.

3. Встановлено, що рівень розвитку семантичних полів слів у дітей з типовим розвитком та при ТПМ є різним. 74% учням з типовим розвитком був характерний високий рівень розвитку семантичних полів слів, тоді як у більшості учнів з ТПМ він був низьким (19,4%) та дуже низьким (64,3%). Визначено, що для учнів з типовим розвитком більш притаманний гармонійний мовленнєвий профіль (96,7%), тоді як при ТПМ він переважно дисгармонійний (89,4%). У школярів з ТПМ наявні різні структурні типи порушення розвитку семантичних полів слів: мнестичний, семантичний, номінативний, предикативний, ілюстративний, уособлений.

Визначено, що дітям з ТПМ притаманний різний за обсягом словниковий запас: широкий, середній, вузький та дуже вузький, тоді як при типовому розвитку він переважно широкий або середній. З'ясовано, що величина ядра та периферії семантичних полів слів залежить від загального обсягу словника: дітям з ТПМ більш характерне велике ядро та невелика периферія, або їх однакова величина, тоді коли при типовому розвитку спостерігається мале ядро і велика периферія.

Встановлено, що особливості розвитку семантичних зв'язків залежать як від рівня розвитку семантичних полів слів, так і від структурного типу порушення. При ТПМ спостерігався значний відсоток учнів (89,4%) з низьким та дуже низьким рівнем розвитку семантичних полів та різними структурними типами їх порушення, у яких епідигматичні зв'язки відсутні, у 24,1% з них синтагматичні зв'язки переважають над парадигматичними, а у 66,3% парадигматичні переважають над синтагматичними, тоді як при типовому розвитку усі типи зв'язків були представлені у мовленні в різних відсоткових співвідношеннях.

Виявлено, що при типовому розвитку переважно достатньо сформованими є структуризація, трансляція та трансформація, тоді як реполяризація знаходиться у стадії формування. При ТПМ визначено недостатню сформованість трансляційних, трансформаційних та реполяризаційних властивостей і лише структуризація переважно сформована відповідно віку.

4. Розроблено та обґрунтовано поетапну методику формування семантичних полів слів у школярів з ТПМ, яка включала три етапи: орієнтувальний, накопичувальний та етап гармонізації семантичних полів слів. Повноцінна реалізація методики забезпечувалася дотриманням загальнодидактичних та спеціальних принципів. Змістова складова пропонованого комплексу занять охопила спеціально сформовані опорні групи лексики, що врахували зміст програм, підручників та додаткової рекомендованої літератури для дітей цієї вікової групи, а також ментальні, етнокультурні, регіональні особливості та сімейні традиції спілкування. Для реалізації корекційної програми було застосовано комплекс традиційних та інноваційних методів і прийомів. Використовувались такі засоби як аудіо- та відеоматеріали, моделі, схеми та

розвивальні комп'ютерні техніки. Також було використано різні форми роботи з учнями, а саме, систему індивідуальних та підгрупових занять, самостійної роботи учнів (спеціально розроблені зошити), і тестових завдань.

5. Визначено три типи труднощів, що спостерігалися у дітей з ТПМ у процесі корекційного навчання, на які вказували специфічні помилки: емоційно-вольові (при зниженій мотиваційній готовності до співпраці, відсутності ініціативи у спілкуванні, не завжди адекватній реакції на похвалу та зауваження, недостатній усвідомленості потреби у розвитку комунікативних здібностей, зниженій працездатності), когнітивно-операційні (при труднощах переведення графічних стимулів у словесні реакції та, навпаки, випаданні чи частковому утримуванні елементів інструкції, неадекватному використанні засвоєних моделей побудови семантичних полів у роботі з деформованими, мозаїчно зруйнованими та частково створеними полями) та семантично-інформаційні (при низькій загальній обізнаності із запропонованих лексичних тем, помилковому трактуванні значення слова, труднощах виокремлення основних та підпорядкованих зв'язків у межах семантичних полів слів, орієнтації лише на один із запропонованих стимулів та ігноруванні значення інших, обмеженому розумінні різноплановості побудови семантичних полів).

6. Емпірично доведено, що застосування методики корекції семантичних полів слів у школярів з ТПМ впродовж 30 тижнів дозволило статистично достовірно покращити усі показники. Так, контрольний етап дослідження засвідчив помітні позитивні зміни як у експериментальній так і в контрольній групі, однак серед учнів з ТПМ ЕГ збільшення загального обсягу словника, гармонійний розподіл між ядром і периферією характерний в 74,5% випадках, тоді як у КГ такі зміни відбулися лише 32% випадках. Позитивна динаміка в оволодінні всіма типами семантичних зв'язків та властивостями семантичних полів слів спостерігалася у 69,2% учнів з ТПМ ЕГ та у 28% учнів з ТПМ КГ.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів вказаної проблеми у зв'язку зі складністю і багатогранністю питань, що входять до цієї теми і передбачає подальший науково-педагогічний пошук.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ РОБІТ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Ткач О. М. Формування семантичних полів слів в онтогенезі / О. М. Ткач // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Корекційна педагогіка і психологія / за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2011. – Вип. III. – С. 192-197.
2. Ткач О. М. Формування синтаксичної структури речень в онтогенезі / О. М. Ткач // Логопедія : наук.-метод. ж-л. – 2011. – № 1. – С. 83-85.
3. Ткач О. М. Структура та особливості формування механізмів сприймання та породження висловлювання у дітей / О. М. Ткач // Зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: соціально-педагогічна : у 2 ч. / за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. – Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2011. – Вип. XVII. – Ч. 1. – С. 309-317.

4. Ткач О. М. Умови формування та характеристика різних типів семантичних зв'язків / О. М. Ткач // Науковий часопис імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та соціальна психологія : зб. наук. пр. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – № 22. – С. 259-263.

5. Ткач О. М. Механізми, що забезпечують формування семантичних полів слів у дітей з нормальним мовленнєвим розвитком / О. М. Ткач // Зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: соціально-педагогічна : у 2 ч. / за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. – Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2013. – Вип. XXII. – Ч. 1. – С. 98-105.

6. Ткач О. М. Методи дослідження семантичних полів слів / О. М. Ткач // Зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: соціально-педагогічна : у 3 ч. / за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. – Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2013. – Вип. XXIII. – Ч. 2. – С. 350-357.

7. Ткач О. М. Усвоєння дитячим середнім шкільним віком порушеннями мови семантичних полів слів / О. М. Ткач // Научная дискуссия: вопросы педагогики и психологии. – М. : Международный центр науки и образования, 2013. – №10 (19). – Ч. 1. – С. 130-134.

8. Ткач О. М. Формування семантичних полів слів у дітей з нормальним мовленнєвим розвитком та з ТПМ / О. М. Ткач // Rodzina – centrum świata / pod red. Urszuli Grucy-Miasik. – Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2014. – С. 359-368.

9. Ткач О. М. Методика вивчення семантичних полів слів у дітей з ТПМ середнього шкільного віку / О. М. Ткач // Актуальні питання корекційної освіти (педагогічної науки) : зб. наук. пр. / за ред. В. М. Синьова, О. В. Гаврилова. – Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2014. – Вип. IV. – С. 376-386.

10. Ткач О. М. Аналіз результатів дослідження рівня сформованості складових семантичних полів слів у дітей середнього шкільного віку з ТПМ / О. М. Ткач // Науковий часопис імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та соціальна психологія : зб. наук. пр. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. – № 24. – С. 229-233.

11. Ткач О. М. Psychological and pedagogical approaches to diagnosing and correcting semantic fields of words of the middle school-age children with severe speech disorders / O. Tkach // International Journal of Pedagogy Innovation and technologies / pod red. Jan Laszczyk, Sergij Kopyłow, Janusz Tanas, David B. Audretsch. – Warszawa : Maria Grzegorzewska University, Vol. 2, No. 1, 2015. – P. 62-68.

12. Ткач О. М. Особливості вивчення рівня сформованості складових семантичних полів слів / О. М. Ткач // Актуальні питання корекційної освіти (педагогічної науки) : зб. наук. пр. / за ред. В. М. Синьова, О. В. Гаврилова. – Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2015. – Вип. V. – С.303-313.

АНОТАЦІЇ

Ткач О. М. Формування семантичних полів слів у дітей середнього шкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.03 – корекційна педагогіка. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2016.

Дисертаційне дослідження присвячене вирішенню проблеми формування семантичних полів слів у дітей середнього шкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення. Подано цілісну характеристику особливостей розвитку семантичних полів слів у дітей середнього шкільного віку з типовим розвитком та ТПМ. Теоретично обґрунтовано, розроблено та експериментально перевірено методику поетапного формування семантичних полів слів у дітей з ТПМ середнього шкільного віку, їх компонентного складу, семантичних зв'язків, співвідношення величини ядер та периферій, властивостей семантичних полів слів та рівня їх сформованості.

Систематизовано типи труднощів, що виникають у дітей з ТПМ у процесі формування семантичних полів слів, визначено засоби, методи та умови їх подолання. Результати дослідження довели педагогічну доцільність та ефективність запропонованої методики

Ключові слова: семантичні поля слів, обсяг словника, компоненти і властивості семантичних полів, ядро і периферія, семантичні зв'язки, учні, середній шкільний вік, тяжкі порушення мовлення.

Ткач О. М. Формирование семантических полей слов у детей среднего школьного возраста с тяжелыми нарушениями речи. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.03 – коррекционная педагогика. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2016.

Диссертационное исследование посвящено актуальной педагогической проблеме формирования семантических полей слов как сложных функциональных образований со своими базовыми компонентами, связанными между собой различными типами семантических связей, которые состоят из ядра и периферии и обеспечивают способность речевой системы к репрезентации окружающей действительности.

С учетом психолингвистических, лингвистических и нейропсихологических подходов разработана диагностическая методика, которая содержала два блока заданий: 1 блок) изучение семантических полей слов на основе работы с текстами и сюжетными рисунками; 2 блок) изучение семантических полей слов на основе работы с сенсорными, предметными, словесными и иллюстративными стимулами. Обосновано и разработано содержание критериев оценки качества выполнения задач, что позволило определить особенности развития у детей среднего школьного возраста компонентного состава семантических полей слов, семантических связей, ядра и периферии, а также таких свойств семантических полей слов как, структуризация, трансляция, трансформация и реполяризация.

Выявлено и обосновано четыре уровня сформированности семантических полей слов: высокий, средний, низкий и очень низкий.

Разработана и обоснована поэтапная методика формирования семантических полей слов у школьников с ТНР (тяжелыми нарушениями речи), которая включала три этапа: ориентировочный, накопительный и этап гармонизации семантических полей слов. Полноценная реализация методики обеспечивалась соблюдением общедидактических и специальных принципов. Содержательная составляющая предлагаемого комплекса занятий охватила специально сформированные опорные группы лексики. Было учтено содержание образовательных программ, учебников и дополнительной рекомендуемой литературы для детей этой возрастной группы, а также ментальные, этнокультурные, региональные особенности и семейные традиции общения. Для реализации коррекционной программы был применен комплекс традиционных и инновационных методов и приемов. Использованы различные формы работы, а именно, система индивидуальных и подгрупповых занятий, самостоятельная работа учащихся (специально разработанные тетради) и тестовые задания.

Определены три типа проблем, которые наблюдались у детей с ТНР в процессе коррекционного обучения, на которые указывали специфические ошибки. Эмоционально-волевые – снижение мотивационной готовности к сотрудничеству, отсутствие инициативы в общении, не всегда адекватная реакция на похвалу и замечания, недостаточная осознанность потребности в развитии коммуникативных возможностей, сниженная работоспособность. Когнитивно-операционные выражались в трудностях перевода графических стимулов в словесные реакции и наоборот, выпадении элементов инструкции, неадекватное использование усвоенных моделей построения семантических полей в работе с деформированными, мозаично разрушенными и частично созданными полями. А семантически-информационные определялись низким уровнем знаний содержания предложенных лексических тем, ошибочным трактованием значения слов, трудностями выделения основных и подчиненных связей в рамках семантических полей слов, ориентацией только на один из предложенных стимулов, и игнорирование значения других.

Сравнение показателей уровней сформированности семантических полей слов экспериментальной и контрольной групп до и после формирующего эксперимента подтвердило эффективность разработанной методики.

Ключевые слова: семантические поля слов, объем словаря, компоненты и свойства семантических полей, ядро и периферия, семантические связи, ученики, средний школьный возраст, тяжелые нарушения речи.

Tkach O. M. Formation of semantic fields of words in the middle school age children with severe speech disorders. – Manuscript.

The thesis for the degree of Candidate of Pedagogical Sciences, specialty 13.00.03 – correctional pedagogy. – National M. Dragomanov Pedagogical University. – Kyiv, 2016.

The research covers the pressing pedagogical problem of forming semantic fields of words as complex functional structures with their basic components, interconnected by various types of semantic relationships, which consist of a core and a periphery, and provide the ability of the speech system to represent the reality.

We developed and substantiated the gradual method of forming semantic fields of words of school children with severe speech disorders, which included three stages: indicative, accumulative, and that of harmonization of the semantic fields of the words. The complete implementation of the method was ensured by observance of general didactic and special principles. The substantial component of the proposed complex of activities covered specially formed support groups of vocabulary, we considered the content of educational programs, text books and additional recommended literature for children of this age group, as well as mental, ethno-cultural, regional peculiarities and family traditions of intercourse. For the implementation of the remedial program we applied a complex of traditional and innovative methods and techniques. Reused various forms of work, namely, the system of individual and sub-group lessons, independent work of students (specially designed work books), and test tasks.

A comparison of the level of development of the semantic fields of words of the experimental and control groups before and after the forming experiment confirmed the efficiency of the developed method.

Key words: semantic field of words, the amount of vocabulary, components and properties of semantic fields, core and periphery, semantic connections, students, middle school age, severe speech.

The research covers the pressing pedagogical problem of forming semantic fields of words in complex functional areas, as well as their basic components, which are used by various types of scientific style, which consist of nouns and a predicate, and consider the ability of the words to enter in syntactical relations.

With regard to the methodological approach, the research is based on the method of individualized approach, which included three stages: qualitative, quantitative, and that of formalization of the semantic fields of the words. The scientific methodological approach of the author was followed by observation of general, specific, and special principles. The substantial component of the research consists of a theory of word specificity formalization process in scientific style, consisting of the content of educational program, text books and additional recommended literature for children of this age group, as well as formal criteria, which, through comparison and family learning, are determined. For the formalization of the semantic fields we applied a complex of traditional and innovative methods and techniques, studied various forms of work, namely, the system of individual and self-organizing learning, independent work of students (especially, marginal work books, and projects).

A comparison of the level of development of the semantic fields of words in the expressive and scientific groups before and after performing the program confirmed the efficiency of the developed method.

Key words: semantic field of words, the system of vocabulary, comparison and properties of scientific texts, word and predicate, semantic components, studying, methodology and learning process.

Підп. до друку 26.01.2016. Формат 60x90/16.
Папір офісний. Друк різнографічний. Гарнітура Times.
Обл.-вид. арк. 0,9. Тираж 100. Зам. № 724.

Надруковано у Кам'янець-Подільському
національному університеті імені Івана Огієнка,
вул. Огієнка, 61. Кам'янець-Подільський, 32300.

Свідомство про внесення до державного реєстру
суб'єктів видавничої справи серії ДК № 3382 від 05.02.2009 р.